Андрій Бойко-Гагарін

МОНЕТИ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ БОЛГАРІЇ В КОЛЕКЦІЇ НМІУ

У цьому повідомленні йтиметься про мідні монети Болгарського царства із колекції НМІУ. Зібрання відділу нумізматики містить 5 мідних монет середньовічної Болгарії, переданих Київською регіональною митницею у 2011 р.

Опис монет

Рис. 1. Друге Болгарське царство. Михаїл III Асен (Шишман) (1323–1330) мідне карбування, м. д. Тирново [1, № 1790].

Аверс: зображення царя Михаїла III Асена та його сина Івана Стефана у повний зріст в

Рис. 1. Друге Болгарське царство. Михаїл III Асен (Шишман) (1323–1330) мідне карбування, м. д. Тирново [1, № 1790].

пишному вбранні, з коронами, прикрашено перлинами та дорогоцінним камінням, обидва тримають хрест, спираючи його до землі [12, 103–105], круговий обідок з крапок.

Кругова монетна легенда [«МХАИЛ IWANN»] не збереглася.

Реверс: велика тамга у круговому обідку з крапок, сформована від зображення першої літери прізвища царя – «Ш» та літери «А».

Болгарські дослідники Ангел Радушев та Господін Жеков пов'язують зображення монограми родоначальника династії Шишманів зі стилізованим зображенням верхівки муру із баштами, нижня частина якого також символізує відкриті ворота [15, 17]. Тип тамги виконаний із низовим відхиленням вправо.

Розмір: 17,85 х 17,76 мм.
Вага: 1,22 г.
Інвентарний номер: АЕ–18184.

Рис. 2. Друге Болгарське царство. Іван Олександр (1331–1371), мідне карбування, 1 тип, м. д. Тирново [1, № 2740].

Рис. 2. Друге Болгарське царство. Іван Олександр (1331–1371), мідне карбування, 1 тип, м. д. Тирново [1, № 2740].

Аверс: зображення царя Івана Олександра у повний зріст, в пишному вбранні, з короною, прикрашене перлинами та дорогоцінним камінням, у круговому обідку з крапок.

Реверс: зображення хреста з фігурним оформленням низу в круговому обідку з крапок.

Розмір: 16,93 х 15,99 мм.

Вага: 0,6 г.

Інвентарний номер: АЕ–18182.

Рис. 3. Друге Болгарське царство. Іван Олександр (1331–1371), мідне карбування, 1 тип, м. д. Тирново.

Рис. 3. Друге Болгарське царство. Іван Олександр (1331–1371), мідне карбування, 1 тип, м. д. Тирново.

Аверс: зображення царя Івана Олександра у пишному вбранні, з короною, прикрашене перлинами та дорогоцінним камінням, у повний зріст, у круговому обідку з крапок.

Реверс: незадовільний стан збереження, зображення втрачене.

Розмір: 18,62 х 17,21 мм.

Вага: 1,28 г.

Інвентарний номер: АЕ–18185.

Рис. 4. Друге Болгарське царство. Іван Олександр (1331–1371), мідне карбування, 5 тип, м. д. Тирново [1, № 3070].

Рис. 4. Друге Болгарське царство. Іван Олександр (1331–1371), мідне карбування, 5 тип, м. д. Тирново [1, № 3070].

Аверс: зображення царя Івана Олександра і сина Михаїла, у пишному вбранні, з коронами, прикрашене перлинами та дорогоцінним камінням, обидва тримають хрест, круговий обідок з крапок.

Реверс: монограма із об'єднувальною верхньою рискою, поміщена у круговий обідок з крапок. **Є 4** (похідна від скороченого **АЛЕ** та **ЦРЬ**, що означає «Цар Олександр») [12, 118–122].

Розмір: 17,5 х 18,2 мм.

Вага: 1,39 г.

Інвентарний номер: АЕ-18183.

Рис. 5. Добруджанське князівство. Іван Тертер (1385–1399), мідне карбування, тип 1, варіант А [1, № 5990].

Рис. 5. Добруджанське князівство. Іван Тертер (1385–1399), мідне карбування, тип 1, варіант А [1, № 5990].

Аверс: у круговому обідку – легенда у три рядки, що читається як «Деспот», тобто «Володар», по боках літер – крапки. ДЕС / Т / ПО.

Реверс: монограма царя Івана Тертера у круговому обідку у два рядки, навколо літер – крапки. **IW / T**.

Розмір: 18,89 х 19,38 мм.

Вага: 1,62 г.

Інвентарний номер: АЕ-18186.

Цікавим є те, що нумізматичній науці не відомі номінали цих мідних монет, навіть сучасні нумізматичні каталоги, видані в Болгарії, їх не зазначають, описуючи лише як «мідне карбування» або copper coinage.

Стилістика монет Болгарського царства імітує монети Візантійської імперії [5], так само маючи спільні риси з монетами Сербського царства [3] та Трапезундської імперії [4], срібними гроссо Венеції [16], а також мідною емісією угорського короля Бели III Арпада (1172–1196) [2].

Серед болгарських монет, найпоширенішими у скарбових знахідках на території Болгарії є монети Івана II Асена (1218–1241), Теодора Святослава (1300–1322), Михаїла Шишмана (1323–1330), Івана Олександра (1331–1371) та його сина Михаїла Асена, Івана Сраціміра (1360–1396) та Івана Шишмана (1371–1393) [7, 52].

Але варто зазначити, що монети Болгарського царства та Добруджанського князівства є досить рідкісними у знахідках українських історичних регіонів, їхня участь у грошовому обігу була досить незначна. Поодинокі знахідки болгарських монет відомі в Бессарабії [14, 147–152] та у Криму [6, 370–372]. За висновками українського вченого О. Огуя, болгарські монети практично не доходили до Буковини через відсутність прямих і значних торгових контактів [13].

Монети Михаїла III Асена (Шишмана), як срібні, так і мідні, карбувалися у відносно невеликій кількості, адже у грошовому обігу ще перебувала значна кількість візантійських мідних монет династії Палеологів (1258–1453), монет Епірського царства, а також монет попередніх правителів [9]. Тому знахідки монет цього царя є відносно рідкісними.

За час правління царя Івана Олександра болгарська середньовічна держава переживала розквіт, економічне та культурне піднесення, розширила кордони. Під час тривалого правління монарха, карбовані в Тирново срібні та мідні монети поширилися далеко за межі Болгарського царства, зайнявши міцні позиції в Сербії та Валахії – їх також використовували венеційські купці [10, 36]. Варто зазначити, що на столичному монетному дворі Івана Олександра почали карбувати монети з невідомими раніше у монетній справі царства іконографічними

елементами: брамою з воротам фортеці Царевець у місті Тирново, зображення двоголового орла та Архангела [11].

За період правління Івана Олександра було виготовлено більше кількох мільйонів мідних та срібних монет [11, 312].

Щоправда пізніше, у зв'язку із зовнішньою загрозою з боку Османської імперії, яка все ж таки завоювала царство у 1396 р., Візантійської імперії та Сербії, Іван Олександр розділив царство між своїми синами: Іваном Шишманом та Іваном Сраціміром. Та попри сильну турецьку загрозу та занепад в останні десятиліття XIV ст. монетні двори Болгарського царства продовжували карбувати значні обсяги срібних монет, а також мідних та білонових [8, 66–70].

Розмаїття наявних у колекції музею монет підкреслює мідна монета Добруджанського царства, карбована від імені царя Івана Тертера наприкінці XIV ст. у незалежній від Болгарського царства Добруджі. Локальну мідну монету карбували в деспотстві досить малий проміжок часу і у незначній кількості, тому її наявність у колекції є особливо важливою. Окрім мідного карбування в Добруджі відомі і срібні монети, але останні є надзвичайно рідкісними [15, 20–21]. Дослідники вважають, що задовольняючи місцевий ринок мідною монетою, срібні гроші карбували від імені Івана Тертера лише в цілях політичної пропаганди і популізму [17].

Роль монет Болгарського царства у грошовому обігу українських історичних регіонів досить спорадично вивчали вітчизняні та зарубіжні вчені, тому подальше дослідження участі цих монет в обігу, введення в науковий обіг матеріалів приватних та музейних колекцій, пошук нових різновидів в типології та складання топографії поодиноких та скарбових знахідок є досить актуальним для вітчизняної історичної науки.

Джерела та література

1. *Dochev K.* **Catalogue of the Bulgarian medieval coins of the 13th–14th centuries, types, variants, prices.** Centrex, 2009.

2. *Huszar L.* **Műnzkatalog Ungarn von 1000 bis heute.** Battenberg, 1979.

3. *Jovanovic M.* **Serbian medieval coins.** Belgrade, 2002.

4. *Retowski O.* **Die Münzen der Komnenen von Trapezunt.** Moskau, 1910.

5. *Sear R.* **Byzantine coins and their values.** London, 1987, 2nd Ed.

6. *Гурулева В.* Болгарские монеты XIV века, найденные в Восточном Крыму (из частной коллекции) // **Acta musei Varnaensis. VII–1. International conference in memory of Dr. Milko Mirchev** [«Numismatic, sphragistic and epigraphic contributions to the history of the Black sea coast»]. 15–17 september 2005. Varna, 2005.

7. *Димитрова-Чудилова С.* Денежное обращения Второго болгарського государства (1185–1396) // **Резюме болгарських археологов** [«V Международній конгресс славянской археологии Киев – СССР»]. 7–26 сентября 1985 г. София, 1985.

8. *Димитрова-Чудилова С.* О монетах и денежном обращении при последних болгарских царях Иване Срацимире (1356–1396) и Иване Шишмане (1371–1393) (по данным кладов) // **Труды V Международного конгресса археологов-славистов.** 18–25 сентября 1985 г. Т. 2. Киев, 1988.

9. *Дочев К.* **Монети и парично обръщение в Търново (XII–XV в.)**. Велико Търново, 1992.

10. *Дочев К.* Тырново – центр чеканки монет в болгарском средневековом государстве (1185–1393 гг.) // **Резюме болгарських археологов** [«V Международній конгресс славянской археологии Киев – СССР»]. 17–26 сентября 1985 г. София, 1985.

11. *Жекова Ж.* **Монети и монетно обръщение в средневековния Шумен.** София, 2006.

12. *Мушмовь Н.* **Монетите и печатите на българските царе.** Издания на Народния музей вь София, 1924.

13. *Огуй О.* **Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Молдавський період.** Ч. 1: 1370–1475. Чернівці, 2009.

14. *Полевой Л.* Неизвестные болгарские монеты? // **Stratum Plus.** 1999, № 6. Санкт-Петербург – Кишинёв – Одесса.

15. *Радушев А.* **Каталог на Българските средновековни монети IX–XV век.** София, 1999.

16. *Слепова Т.* Роль венецианской монеты в экономической жизни Северопричерноморского региона в XII–XV вв. // **Материалы III Судакской междунар. науч. конференции** [«Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре»]. 18–21 сентября 2006 г. Т. II. Киев – Судак, 2006.

17. *Юрукова Й.* **Български средновековни печати и монети.** София, 1990.